

A POSICIÓN DO PRONOME ÁTONO CON INFINITIVO E XERUNDIO EN GALEGO E PORTUGUÉS*

Rosario Álvarez

Instituto da Lingua Galega. Universidade de Santiago de Compostela

A posición do pronomo en portugués e galego segue regras que no fundamental son iguais nas dúas linguas (port. *O senhor chamou-me?*, *Isso não lhe faz mal nenhum*, *Quer que lhe tragas alguma coisa?*; gal. *¿O señor chamoume?*, *Iso non lle fai mal ningún*, *Quere que lle traías algo?*); ademais, en ámbalas linguas é preciso enunciar subregras específicas para a posición con infinitivo e xerundio e as construccóns en que estes participan, en tanto que o participio está imposibilitado de leva-lo pronomo átono ó seu carón.

Nesta contribución, para o portugués baseámonos na descripción gramatical feita por un número considerable de autores desde mediados do séc. XIX e en noticias e comentarios contidos na bibliografía lingüística; con todo, por coñecermos máis de cerca como se comporta o estándar culto portugués, elaboramos un corpus cun pequeno número de textos contemporáneos¹. Para o galego a tradición gramatical neste terreo é más ben escasa, polo que unha das finalidades desta contribución é proporcionarmos unha descripción do comportamento do pronomo nestas condicións e, de acordo co noso proceder noutras ocasións e en congruencia cos postulados que rexen a elaboración da “normativa” para o

* Este traballo inscríbese dentro do proxecto *Gramática contrastiva do portugués e o galego* que, baixo o auspicio da Cátedra de Estudios Galegos da Universidade de Lisboa e con subvención da Dirección Xeral de Política Lingüística-Xunta de Galicia, levan a cabo Isabel Leiria e María Antónia Mota (Universidade de Lisboa) e Xosé Xove e Rosario Álvarez (Universidade de Santiago de Compostela). Son moitos os agradecementos debidos, pero é de xustiza deixar pública constancia da xenerosidade e amable disposición de Benjamim Moreira e Antónia Mota, que lerón o texto antes da publicación e o arqueñetaron co seu bo criterio e as súas suxestións.

¹ A descripción deste aspecto en portugués moderno adoita non ser completa e por veces, como veremos ó longo da exposición, contén noticias contradictorias. As obras escollidas por nós son de distinto tipo, mais todas dentro do modelo estándar culto europeo: cinco novelas, unha delas traducida —Eça, *CPA*; Branquinho, *B*; Fonseca, *SV*; Cabral, *CCA* e Zimler, *UCL*—; o libro de contos Bessa, *CI*; e os números do xornal *O Público* correspondentes ós sábados dos meses marzo-xuño de 1996. Valémonos, ademais, de datos recollidos en lecturas dispersas e de fichado non tan sistemático.

galego², baseámola, en primeiro lugar, nun corpus obtido a través de textos orais dunha fita rede de puntos que cubre toda a nosa xeografía. Por tanto, ainda que en principio os termos de comparación poidan parecer desiguais, cotexámo-lo que está establecido como estándar culto do portugués contemporáneo coa descripción resultante da análise do material que debe ser punto de partida para o establecemento do estándar culto galego.

Na nosa exposición limitarémonos á análise da posición cando a forma amodotemporal é núcleo simple dun predicado. Trataremos en primeiro lugar as cláusulas de infinitivo e xerundio, con predicados afirmativos ou negativos, que se integran directamente na unidade superior; a seguir exporémo-lo que acontece nas que se integran por medio dun nexo. Os límites precisos da comunicación obrígannos a deixar para outro momento e outro lugar o contraste en construccóns perifrásicas e con verbos auxiliares (verbo + infinitivo, verbo + xerundio, verbo + nexo + infinitivo), con resultados verdadeiramente interesantes, tanto para a descripción dos respectivos estándares coma para o establecemento do percurso histórico que os conduciu a seren como son.

1. INFINITIVO

1.1. Predicados afirmativos

1.1.1. O infinitivo afirmativo, flexionado ou non, leva sempre o pronomne enclítico, aínda que estea precedido de elementos que antepostos a outras formas verbais provocan adoito a próclise; cando o núcleo do predicado é un infinitivo tampouco ten incidencia que a entoación sexa non declarativa, nin que os membros do enunciado se presenten en orde marcada:

PORTUGUÉS	GALEGO
Por cima da minha cabeça, ouvi as portadas <i>abrirem-se</i> (Zimler, <i>UCL</i> , 73).	podía ser que non foses medoso, e mas <i>poñérenche</i> medo (<i>Begonte</i> , 126).
De nada serve <i>escondermo-nos</i> (Zimler, <i>UCL</i> , 243).	e tamén <i>darrle</i> o galo máis grande (Forcarei).
tão penetrante e fino que <i>respirá-lo</i> obrigava os pulmões a uma opresión dolorosa (Bessa, <i>CI</i> , 28).	Nada, todo diversión. Todo <i>divirtirse</i> (Ribadavia).
que <i>lançá-la</i> violentamente ao misticismo sería apenas <i>torcer-lhe</i> um momento o instinto (Eça, <i>CPA</i> , 436).	podíase vir carjado e <i>cas' irse a pique</i> " (<i>Sada</i> , 230). ¡Millor vos fora <i>metelo</i> en pastillas de xabró! (A Estrada).
Antes <i>vê-la morta!</i> (Eça, <i>CPA</i> , 226).	Tanto ten <i>acostarse</i> coma non (O Carballiño).

² “A lingua normativa ten que estar ó servizo da cultura dun pobo real e concreto, e por tanto ha de ser necesariamente continuadora da lingua falada pola comunidade e ha de achegarse tanto sexa posible a ela, [...] a normativa debe acoller un galego fiel a si mesmo e limpo de canto de espurio hai incrustado na fala viva pola presión do castelán. [...] o galego común non pode basearse nun único dialecto, senón que debe prestar atención preferentemente á extensión xeográfica e demográfica das formas para seleccionalas normativas. Ha de ser, pois, supradialectal e lograr que o maior número posible de falantes galegos se identifiquen coas soluciones acordadas. [...] As escolllas normativas deben ser harmónicas coas das outras linguas, especialmente coas romances en xeral e coa portuguesa en particular, evitando que o galego adopte soluciones insolidarias e unilaterais naqueles aspectos comúns a todas elas” (RAG/ILG, 9-10).

1.1.2. En portugués é frecuente que o pronomo preceda ó infinitivo se este é o segundo ou posterior membro dunha coordinación en que no primeiro infinitivo se dan as condicións para a próclise –fundamentalmente pola presencia dunha preposición, haxa ou non un pronomo onda o primeiro verbo– ou na que cabe supo-la elisión do verbo auxiliar:

Outros afirmavam que a pobre mulher pusera termo á existéncia *por ter* denunciado o marido e *o temer* (Fonseca, *SV*, 193).

E se tivesse trazido com ele a rapariga *para a matar* ali e *nos levar* a pensar que tinha havido comércio carnal entre ela e meu tio e *nos convencer* que tinha sido o marido a fazer o mal? (Zimler, *UCL*, 101).

Quando ela colhe a minha mão *para a levar* aos lábios e *lhe dar* um beijo afectuoso (Zimler, *UCL*, 204).

e lhes deu a impressão *de se ter* feito asa, ou o próprio arco-íris *a ter* absorvido (Bessa, *CI*, 180).

nenhum homem ou demónio me haveria de impedir *de agarrar* meu tio e *lhe implorar* que usasse todos os seus poderes para mudar o futuro (Zimler, *UCL*, 57).

Esquece que um pé *os pode esmagar* ou algum animal bravio *os espezinhar* (Zimler, *UCL*, 219).

Nas mesmas circunstancias o pronomo tamén pode adopta-la posición natural de énclise ó infinitivo³: “e só pensava na docura infinita *de lhe dar* um beijo na brancura do pescoço, ou *mordicar-lhe* a orelinha” (Eça, *CPA*, 98), “e eu *hei-de* ficar com ela e *dar-lhe* a consolação” (Zimler, *UCL*, 207), “uma recusa ríspida se Amélia *lhe queria* arranjar a almofada ou *aconchegá-la* no xale” (Eça, *CPA*, 403).

En galego caben igualmente as dúas opcións, mais a próclise dáse moi raramente e só en condicións entoacionais óptimas: “i-ò resto era *para comer* e *me vestir*” (O Carballiño). O normal é a énclise, coma nos exemplos seguintes: “è entonces eu non sei, *abíalle que dar* de comér è mais *pajárrle*” (*Compostela*, 160), “Había a costumbre cuando era o día de San Juan *de ll' ir* matar cos tiestos ás mulleres [...] e *levalos* á fónte do pueblo” (O Barco), “*pra nos* rir da Guardia Civil e *rirnos* de todos” (Vilasante, 280). O galego prefire a énclise mesmo cando o paralelismo entre os distintos membros coordenados debería favorece-la próclise: “Nò, *ai que me pagar* o que me debes; *ai que me pagar* o-intierro, e *pagarm' ésto*” (Vilasante, 294), “è despois *ter qui o sachar* è *recolelo...*” (Begonte, 131).

1.1.3. Nas cláusulas de infinitivo substantivadas é obrigada a énclise, tanto en portugués coma en galego: “E é um acto de humildade, que agrada muito a Deus, *o misturar-nos* ás veces com os maus” (Eça, *CPA*, 228), “nunca lamentei *o ter-te* tomado como aprendiz” (Zimler, *UCL*, 55), “uma espécie de categoria em Oliveira: um colocar-nos ‘em face de’” (*Público*, 6-06-96, “Leituras”, 12); “ie foi aí *o pórse* a xente tan tonta por Balladares” (Goián, 208), “pènso que non está bén *o perdelas*” (O Carballiño).

³ Said Ali dá esta como única posición posible, mesmo estando conxugado o infinitivo (Ali, 38-39).

1.2. Predicados negativos

En predicados negativos o pronomé pode optar entre as dúas posicións. A diferencia, de grao, está en que o portugués escolle sistematicamente a próclise tras *não*, posición obligada se o infinitivo está conxugado; en galego, en cambio, tódalas opcións son válidas, se ben se prefire a énclise co infinitivo invariable e a próclise co flexionado:

PORTUGUÉS	GALEGO
como desejaría <i>não a ver</i> (Eça, <i>CPA</i> , 99).	mal descubrilo, mal nono descubrir (<i>Vilasante</i> , 295).
prometo <i>não me esquecer</i> de teu pai (Zimler, <i>UCL</i> , 178).	e pa eso non lles pegar nin nada (Taramundi, <i>Asturias</i> , 450).
que era melhor <i>não nos metermos</i> nessas suas actividades (Zimler, <i>UCL</i> , 232).	Isto é tanto como <i>non lles dares</i> nada. ¡Vaia cara <i>non lles faceres</i> eses recados!
Também é costume <i>não a interromperem</i> (Fonseca, <i>SV</i> , 95).	
*?Prometo não ofender-vos mais.	Ten xenio, é mellor <i>non escoitala</i> (<i>Compostela</i> , 108). Soe entender mal as cousas. Ou <i>non comprehendelas</i> (O Carballiño).
---	Cómpre <i>non deixármonos</i> levar pola ironía (Lugrís). É moi feo <i>non írmosllés</i> á voda.

A posición anteverbal é tan constante no noso corpus portugués que non podemos aducir casos de excepción⁴, e mesmo nos faría rexeita-la posibilidade doutra posición distinta se esta non estivese confirmada por algúns gramáticos: “Mas a ação da negativa não está fora de contenda senão com o verbo na forma finita ou no gerúndio. Desde que élle venha no infinitivo (sem flexão), a negativa sob qualquer forma (advérbios *não*, *nunca*, *jamais*, preposición *sem*, conjunção *nem*) é obstáculo muito fraco ao emprego do pronomé depois do verbo” (Ali, 35)⁵. Malia a reserva anterior, segundo os nosos datos,

⁴ Os únicos exemplos aparentemente excepcionais teñen explicación nunha construción sintáctica diferente: “conhecia bem [...] que lançá-la violentamente ao misticismo *seria* apenas *torcer-lhe* um momento o instinto natural e *não criar-lhe* uma paz duradoura” (Eça, *CPA*, 436), débese entender como ‘*seria* apenas torcer-lhe... e *não seria* criar-lhe...’. Silveira (142-145), que transcribe dous exemplos de énclise ó infinitivo (un deles o refrán “Galgo, compralo e não crial-o”), procura unha explicación para esa posición, que a todas luces considera anormal; segundo el, nestes e nos más abundantes exemplos co xerundio que aduce, “ha uma pausa (uma semi-pausa, digamos), que neutraliza a atracción”, difícil de transcribir por falta dun sinal axeitado: “Sendo proprio da natureza *não indignar-se*, mas compadecer-se”, gracias a esa pausa debe entenderse como “Sendo proprio da natureza compadecer-se, *indignar-se não*”.

⁵ O asunto non está exento de polémica. Cómpre indicar que tódolos exemplos que Said Ali aduce con *não* son de principios do séc. XVIII e do mesmo autor, o Pº. Manuel Bernardes, pero para nós segue sendo importante que a Said Ali lle resulten aceptables. Tamén Dunn (274-275) e Cunha e Cintra (312) acollen a dobre posibilidade, mais Teyssier só consigna a posibilidade de próclise: “Se o infin. for precedido de uma negativa: próclise” (Teyssier, 121). Silveira (144-145), que é da mesma opinión ca este (vid. nota precedente), noutro lugar explica que non significan o mesmo *Por quê não o confessar?* e *Por quê não confessá-lo?*, pois “Esta segunda forma é preferíbel, para se não confundir o verbo *confessar*, na acepción de *declarar*, com o mesmo verbo no sentido de ‘ouvir de confissão a alguém’” (Silveira: 118-119 e 216). Ainda podemos achegar outro testemuño da falta de acordo sobre o particular e sobre a controversia que a corrección desa posición suscita: Barreto, que nunha pasaxe escribe *por não alargar-me muito*, aproveita para xustificar nunha longa nota a rodapé a corrección da énclise do pronomé ó infinitivo “ainda que precedido de negativa”, dando testemuños

para a lingua escrita non é válida a seguinte afirmación: “Com os infinitivos soltos, mesmo quando modificados por negação, é lícita a próclise ou a ênclide, embora haja acentuada tendéncia para esta última colocación pronominal” (Cunha/Cintra, 312).

Trala convención *nem / nin* a preferencia do portugués pola próclise non é tan constante, aínda que os gramáticos non adoitan facer ningunha distinción entre uns predicados negativos e outros⁶: dunha banda “as ideias tumultuavam-se na cabeza sem as compreender *nem as poder dominar*” (Branquinho, *B*, 99); doutra, “espero, bem como a mamã, que o señor seja bastante delicado para não nos voltar a casa, *nem perseguir-nos na rua*” (Eça, *CPA*, 238), “Não poderá escolher, nem esquecer, *nem libertar-se*” (Bessa, *CI*, 77). En galego, a posición proclítica, sendo correcta, é inusual: “¡Mira que *nin llelo dicir* ós pais!”, “a eso non hai que darlle pienso, *nin estralos, nin limpialos*” (Taramundi, *Asturias*, 451), “rebentadiño que xa non balía *nin moberme*” (Goián, 244), “non queren o pan, xa nin falar, as galletas *nin falalo*” (Arnoia). Tras *nem sequer / nin sequera* prefiren a ênclide as dúas linguas⁷: port. “A revelação parecia não o incomodar muito, *nem sequer riscar-lhe* a blindagem da indiferença” (Cabral, *CCA*, 196), gal. “Mulleriña, ¿*nin sequera dicirlle adeus?*”.

2. XERUNDIO

2.1. Predicados afirmativos

A posición do pronomne nestes casos segue regras distintas en galego e en portugués. No primeiro, o pronomne sitúase enclítico ó xerundio en tódolos casos; en portugués en cambio, aínda que esta é a posición habitual, existen algúns contextos en que o pronomne debe ou pode situarse proclítico. Said Ali circunscrebe este cambio obrigado de posición ós predicados en que o núcleo “estea modificado directamente por un adverbio de modo” (sobreenténdese anteposto ó verbo) –por exemplo: “assim o querendo o céu... <i. e. ‘se assim o céu o quiser’>” (Ali, 41)–, e Silveira estende a regra ós demás casos en que se dá a próclise coas formas verbais finitas: “As palavras de energía attractiva

doutros autores e corroborando a afirmación –ó que parece discutible– de L. L. Fernandes Pinheiro, segundo o cal “a negativa não exerce influênciia rigorosa sobre a colocación do pronomne complemento quando ela modifica o infinito” (Barreto, 128 n.). Advítase que ningún destes autores pretende describir unha variante diatópica do portugués, senón a que consideran estándar. Entre os exemplos aducidos atópanse oracións con e sen nexo (§ 3. 2.). Antónia Mota suxíreme que estas descripcións –e en particular a gramática de Cunha e Cintra– trasladan unha especie de compromiso entre o padrón portugués e o brasileiro.

⁶ En xeral refírense a predicados negativos, sen restriccións, e exemplifican só con *non*, sen pronunciárense sobre outras construccións negativas; cabe entender, por tanto, que todas se comportan igual. Tampouco falan de excepcións cando recollen explicitamente outras posibilidades de negación, pois a próclise é a única opción posible “em frases que contenham um operador de negação (*não, nem, ninguém, nada*)” (Brito, 239).

⁷ Falantes portugueses consultados coinciden en que a secuencia normal e espontánea é “nem sequer dizer-lhe o se passou”, pero resultalles aceptable “nem sequer lhe dizer...”, como orde marcada que se acompaña dunha entoación intensificadora, tonificando moito *nem sequer*. Coidamos que esta apreciación é válida tamén para o galego.

gozam sempre da vizinhança do pronomo nas orações em que modificam o participio presente. Exemplos: *Mais se acentuando* as suas melhoras, resolveu vir para a cidade. *Pouco se lhe dando* disso. *Muito lle importando* realizar tal negocio” (Silveira, 138). O uso mostra que o cambio de posición non só se dá, nin sempre, con complementos de modo (nos exs. citados por Silveira son cuantificadores; para a posición tras nexos, *vid. infra*), mais tampouco en tódolos contextos que a regra xeral describe como de próclise obrigada; obsérvese que tras algunas formas parece haber sobre posibilidade de posición:

ÉNCLISE	PRÓCLISE
Imaginei um frade dominicano encapuçado <i>segurando-o</i> por trás, <i>despindo-o</i> , <i>talhando-lhe</i> a garganta e ele <i>caindo-lhe</i> aos pés, o sangue <i>salpicando-lhe</i> o peito (Zimler, UCL, 62).	Entreolham-se, <i>nenhum se atrevendo</i> a esclarecer abertamente os próprios pensamentos (Fonseca, SV, 101).
<i>Só imaginando-a</i> a podemos narrar (Bessa, CI, 181). <i>Mesmo lavando-o</i> todos os dias, este cão tem sempre um cheiro esquisito (Gonçalves, 43).	Até há pouco tão calada e arredia, <i>mal se dando</i> conta da sua existéncia no casebre (Fonseca, SV, 23).
E vir, <i>quase arrastando-se</i> , sentar-se numa cadeira (Bessa, CI, 149).	Estávamos ainda no terceiro dia da Páscoa e celebrando o Éxodo, <i>apenas me sendo</i> permitido o pão ázimo (Zimler, UCL, 88).
	Ao despertar, ainda as encontro lá, <i>sempre se mexendo</i> e discutindo (Aníbal M. Machado, CJ, 174, citado por Cunha/Cintra, 313).
	O meu coração deu um salto, <i>quase me forçando</i> a negar (Zimler, UCL, 46).

2.2. Predicados negativos

Tódolos autores coinciden en afirmar que en portugués só cabe a próclise, e esa é a única posición rexistrada no noso corpus⁸. En galego son correctas ámbalas posicións:

PORTUGUÉS	GALEGO
e que, <i>não me interessando</i> certamente nada, seria penosa para ele (Branquinho, B, 33).	y èo nun quiria ir y él <i>non se fiando</i> qu'èo fôse al médico mandou el chófer comigo (Valledor, 477)
ficara a tremer na sua batina, apavorado, <i>não se atrevendo</i> sequer a visitá-la (Eça, CPA, 186).	<i>Non lle tocando</i> no dela, non tiña por que se molestiar.
--	Acabei <i>non dicíndolle</i> nada.

Advertimos, así a todo, que en galego o grao de aceptabilidade depende da posición da cláusula de xerudio, pois se ocupa a posición marcada –isto é, ó inicio– o seu pronomo tende case exclusivamente á próclise, mentres que se se instala ó final resulta tan acceptable unha posición coma a outra: “*non o facendo* así, cáusasme un grave prexuízo”

⁸ Parece que noutros tempos a regra non foi seguida tan estrictamente. Figueiredo, tras declarar incontestable que o pronomo vai proclítico tras *não*, di: “vejo em Vieira o seguinte texto: –“...em conversação com Deus, *não queixando-se* das suas infâmias, mas dando-lhe infinitas graças”. Esta aparente infracción da regra explíca-se com a pausa, que o orador fez, e nós deveremos fazer, ao pronunciar o *não*. Sem pausa, é inadmissível *não queixando-se*; com pausa, –*não, queixando-se*... – explíca-se o caso, sem necessidade de o condenar” (Figueiredo, 148). Vid. tamén Silveira, 143-44.

prefírese decididamente a “*non facéndo* así, …”, no límite do aceptable; a escolha non é tan clara entre “cásasme un grave prexuízo *non facéndo* así” e “..., *non o facendo* así”.

Tras *nem / nin* ‘nin sequera’ tamén o portugués suspende a obriga da próclise⁹: “Pois *nem amando-a* tanto ele aceitou os sagrados laços do matrimonio” (Cabral, *CCA*, 271). A pesar da negación, a orde normal nesta lingua parece ser “*nem vendo-se* velho e cansado se lembrava da pátria”, pois a secuencia “*nem se vendo...*” esixiría unha estructura intensificadora. O galego, sen rexeita-la posibilidade da próclise en determinadas condicións, prefire a énclide: “non oe *nin falándolle* ben alto no oído”. A presencia de *nin sequera* trae en galego a obriga da énclide: “*nin sequera vénrose* vello e cansado...”; en portugués seguen sendo válidas as dúas posicións: “*nem sequer se vendo* velho e cansado...”, “*nem sequer vendo-se* velho e cansado...”.

3. PREPOSICIÓN + INFINITIVO

A regra xeral, válida para ámbalas linguas, é que o pronomo pode seguir ó infinitivo ou situarse entre a preposición e o infinitivo (Cunha/Cintra, 312; Teyssier, 121; Alvarez *et alii*, 201). A diverxencia, bastante notable, entre o galego e o portugués reside na marxe de opcionalidade das dúas posicións, tanto na frecuencia con que optan por unha ou outra, coma nas regras particulares que regulan a escolha.

3.1. Predicados afirmativos

3.1.1. En portugués, cando menos na lingua culta escrita, o pronomo sitúase ordinariamente entre a maior parte das preposiciones e o infinitivo, con excepcións moi escasas e só posibles se o infinitivo non está flexionado¹⁰: “Uma lamúria que vai subindo *até abrir-se* em notas claras” (Fonseca, *SV*, 24), “A coligação que se prepara (mas prepara-se mesmo?) *para elegé-lo*” (*Público*, 30-III-96, 3), “*por verificar-se* que a colocação” (Ali, 34), “*para cerrar-se* outra vez” (Bessa, *CI*, 81). O pronomo mantense adoitado en posición anterior ó infinitivo mesmo no caso de interpolar entre a preposición e forma verbal elementos que obrigan á realización de pausas: “deixa-lhe espacio *para, hoje, se apresentar* ao lado de outra moção” (*Público*, 30-03-96, 5). Segundo Said Ali a escolha é estilística: ó elixi-la próclise, a preposición refórzase a custo do pronomo, que enfraquece e perde relevancia; por tanto, se se quere chama-la atención para o complemento non se pode agregalo ó nexo, senón que hai que pospoñelo ó verbo; en cambio, se se quere que o pronomo pase a un plano secundario, por exemplo para lle dar relevancia a outro complemento, o átono pasa para onda a preposición (Ali, 37-38). Na nosa

⁹ Dunn atribúeo a que *nem* modifica o verbo principal e non o xerundio (Dunn, 268).

¹⁰ As seguintes cifras dan mostras desta escaseza (non se contabilizan os casos de *a* e *ao*): 3 exs. en Eça, *CPA*; 8 en Fonseca, *SV*; 4 en *Público*; 6 en Bessa, *CI*; 2 en Zimler, *UCL*; 19 en Cabral, *CCA*; e ningún en Branquinho, *B*. Mais non sempre foi así pois, segundo indica Said Ali, o propio Camões prefería a énclide (Ali, 37).

apreciación, o estándar culto portugués actual atribúe a posición nestas secuencias dun xeito moito máis automatizado, sen tirar partido deste sutil xogo estilístico¹¹.

En galego, o pronomé pode adoptar libremente as dúas posicións, pero prefire a énclise en proporción case inversa á portuguesa, pois alcanza o 86% das ocorrencias no noso corpus¹². A pesar de que os datos conducen a considerar “normal” a énclise, os falantes conscientes consideran a outra posición –máis frecuente na lingua oral dos falantes espontáneos ca na lingua escrita comunmente, e máis abundante en falantes dos que cabe esperar maior enxebreira (maior idade, maior ruralidade, menor nivel de estudos...)– un trazo positivo que caracteriza un modelo digno de ser imitado, sen que se aprecien as diferencias estilísticas descritas por Said Ali para o portugués.

3.1.2. A posición anterior ó verbo é obrigada en portugués cando o infinitivo está conxugado, segundo o dictame unánime dos gramáticos (Silveira, 155; Ali, 40; Brito, 238), ó que parece “menos por beneficiar a pronúncia da partícula do que por evitar a desagradável formação de grupos exígratórios esdrúxulos” (Ali, 37)¹³: “mesmo depois de lhe destilarem trufas e salmão” (Bessa, *CI*, 115), “muitas ocasiões *de nos maravilharmos* com as múltiplas e inesperadas capacidades de adaptación do ser humano e *de nos interrogarmos* (especialistas e leigos) acerca de muitos dados” (*Público*, 6-06-96, “Leituras”, 5). A regra non se cumple nunca coa preposición *a*: “fita-me com anos de raiva *a queimarem-lhe* as faces” (Zimler, *UCL*, 265), “A fíarmo-nos no que foi dito, a RETI tería estado na iminencia de ser vendida” (*Público*, 30-03-96, 15). Entre os casos de excepción Dunn inclúe tamén *ao* + infinitivo conxugado (*ao ajudarem-me eles, ao levantarem-se* eles, Dunn, 276), pero é posible atopar exemplos esporádicos que seguen a regra xeral: “Uma barba grisalha adoçava-lhe as faces, que *ao se afundarem* um pouco acrecentavam ao seu rosto a sombra da sageza da idade” (Zimler, *UCL*, 37); pola súa banda, Said Ali exceptúa *por* + infinitivo (conxugado ou non) se o pronomé é o acusativo de terceira persoa (§ 3.1.3), mais os testemuños do noso corpus confirman de xeito constante a posición contraria: “*por a terem feito zangar-se*” (*Público*, 6-06-96, “Leituras”, 1)¹⁴.

¹¹ Said Ali era consciente dessa sutileza: “Vagamente falando, não se erra dizendo que é questão de ouvido. Escapam, de fato, à sintaxe, escapam à gramática tradicional, mas não se engana na aplicação prática quem tem o sentimento da linguagem” (Ali, 39).

¹² O galego comezou moi cedo a evolucionar cara á énclise, e nos textos dos séculos escuros a proporción próclise / énclise xa era de 2/20.

¹³ Advirtase, con todo, que en portugués hai formas verbais esdrúxulas que co engadido do pronomé dan lugar a formacións sobreesdrúxulas, sen que iso empeza a énclise: *cantávamos-te*. Claro que non sería doado establecer unha regra particular para a posición con esas persoas, mentres que no caso do infinitivo abonda con fixar nestes casos unha opción preexistente.

¹⁴ Con todo, non é imposible encontrar exemplos de énclise tras calquera preposición en textos en que cabe esperar un portugués culto, coma os que seguen: “Muitas chegavam ao extremo *de suicidarem-se*” (Chang, *CS*, 63), “continuas tentativas de instalarem-se na China” (*ib.*, 119), “estavam-lhes agraciadas *por terem-nas* ajudado a livrarem-se dos Japoneses” (*ib.*, 80). Nesta obra, que non formaba parte do corpus inicial que serviu de base a esta comunicación, rexistramos outros comportamentos lingüísticos que se afastan da variedade que se considera patrón e do modelo lingüístico reflectido nos textos do noso corpus, entre eles unha altísima frecuencia da

Por contra, en galego a flexión do infinitivo (trazo caracterizador, cómpre advertírmolo, do mesmo tipo de lingua cá próclise nestas construccions) non é determinante da posición do pronomo:

ÉNCLISE	PRÓCLISE
Ó acercárense os carnavales poise... (Porto do Son).	E en ver de a traermos pá casa deixámola alí cerca (Guitiriz).
Para non pagaren, para andáreñ... , ou algún que andaba a roubarche (A Pobra do Caramiñal).	O labrador nunca ten un momento para lle daren vacación (Baiona).

Desde logo, para o galego non sería aducible o rexeitamento do final esdrúxulo, tendo este –tamén fronte ó portugués– unha tendencia tan marcada á acumulación de pronomos átonos en secuencia, enclítica cando as regras así o esixen (*déronchenolo*, recollerédeschelleme todo, etc.).

3.1.3. Tódolos autores coinciden, e o noso corpus así o confirma, en que a preposición *a*, contradicindo as dúas normas anteriores, non admite en portugués o pronomo persoal ó seu carón, nin sequera cando o infinitivo está conxugado. Son moitas as pasaxes coma estas, en que se pode aprecia-lo contraste entre a posición do pronomo con *a* e coas outras preposiciones: “para simbolicamente humilhar o cunhado *por se* recusar *a* dar-*lhe* filhos” (Zimler, *UCL*, 260), “*Sem se* deter *a* saudar-me” (Zimler, *UCL*, 168). Segundo Cunha e Cintra a obriga de énclise atinxe só “a forma *o* (principalmente no feminino *a*)” (Cunha/Cintra, 312), pero o certo é que non se atopan exemplos con ningún pronomo¹⁵. *Ao*, a pesar de que normalmente se comporta igual cá anterior (Teyssier, 121; Dunn, 276), semella ter maior liberdade, pois admite o pronomo antes do infinitivo, moi minoritariamente e sempre que non se trate do acusativo de terceira persoa: “surpreendi-me *ao me* sentir tão alheio” (Zimler, *UCL*, 51), “Senti-me abalado por um tremor *ao me* ocorrer a possibilidade” (Zimler, *UCL*, 59)¹⁶. As restantes preposiciones non se comportan unanimemente¹⁷, pero non observamos grandes disparidades; só chamámo-la aten-

orde nexo + preposición + infinitivo non flexionado; posiblemente se trate de trazos correspondentes a outras variedades sociais do portugués, quizais emergentes, mais non estamos en condicións de determinalo.

¹⁵ Outros autores exclúena explicitamente das preposiciones que poden provocar a próclise (Dunn, 275). Esta esixencia mantense mesmo nas perífrases en que esta preposición se intercala entre as dúas formas verbais: “O Padre Salomão voltou a sentar-se à mesa” (Cabral, *CCA*, 84), “a gaita do amolador, que *se* volta a ouvir no largo” (*ib.*, 29), pero non *voltou *a se sentar*; *volta *a se ouvir*. O pronomo só pode situarse entre esta preposición e o infinitivo na variante brasileira (Figueiredo, 309-312; Sten, 56 n.). A regra portuguesa é moderna, pois hai abundantes exemplos en toda a súa tradición escrita que poden testemuña-la corrección da secuencia prep. + pron. + infinitivo ata época relativamente recente (vid. Silveira, 147-8). Observamos, con todo, que o pronomo pode retornar ó lugar habitual nestas construccions se se intercala algún sintagma entre el e a preposición, ainda que non sexa a opción máis frecuente nin a aconsellable na lingua estándar: “A partir daí, passou a evitar o genro e *a só lhe falar* se obrigado” (Sharpe, *HC*, 27).

¹⁶ Posición non aceptable para algunos falantes consultados.

¹⁷ Figueiredo analiza unha por unha no seu corpus e establece as diferentes proporcions entre as dúas posiciones: “em relación aos tempos modernos, a preposición *a* só anormalmente atrai o pronomo persoal átonico”

ción sobre a énclise coa preposición *en*, da que sempre atopamos exemplos nas diferentes obras consultadas (en Bessa e Cabral como única posición)¹⁸:

Tem interesse *em eliminá-la* por completo do seu caminho (*Público*, 30-03-96, 15).

Sentia toda a caridade que haveria *em consolá-la, entretê-la, fazer-lhe* os dias menos amargos... (Eça, *CPA*, 326)¹⁹.

Julgava-se infeliz, pensava *em matar-se* (Eça, *CPA*, 39).

Todo o povo tinha perdido o interesse *em julgá-la* (Bessa, *CI*, 168).

Mas ela nem cismava, por sua parte, *em ir-se* embora (Bessa, *CI*, 39).

É teimosia *em afirmar-se* ressentida (Cabral, *CCA*, 227).

E capricha *em repassá-la* pelo esmeril (Cabral, *CCA*, 39).

Os datos actuais desmenten a apreciación de Said Ali e outros autores, segundo a cal o pronome acusativo de terceira persoa non podería seguir á preposición *por*²⁰, pois en tódalas ocorrencias do noso corpus o pronome está proclítico, grafado á moderna independente da preposición: “agradecimento *por o ter libertado*” (Zimler, *UCL*, 203), “Preferia-o, *por o sentir* mais humano e mais acessível” (Eça, *CPA*, 300); a maior abundamento, o único exemplo de énclise que rexistramos con esta preposición no noso corpus ten outro pronome: “forcejando *por soltar-se*” (Fonseca, *SV*, 111). Máis aló das variedades diatópicas, parece existir unha sorte de divorcio entre a lingua escrita e a lingua falada, pois informantes portugueses cultos, que practican adoito a próclise do pronome tras outras preposicíons, afirman que dirían, naturalmente, “não insisti, *por sabê-lo cansado*”, “é *por entendê-lo* bem, demais que não gosto dele”.

(313); vacilan, pero prefiren a próclise en distintas proporcións, *para* (161/44 exs.), *de* (115/42) e *em* (27/10); e de maneira más decidida *sem* (só atopa 8 exs.), *por* (5 exs.), *até* (1 ex.) e *com* (1 ex.) (Figueiredo, 309-350).

¹⁸ A maior parte dos exemplos son co pronome acusativo e poderían aducirse razóns fonéticas, polo problema de resolve-lo encontro entre a nasal da preposición e a vocal, pero na mesma situación está *sem* e o pronome non se traslada á posición posverbal. Tampouco poden buscarse explicacións en leis fonéticas más antigas, relacionadas coa nasalidade intervocálica, porque a posición normal na lingua medieval era a próclise.

¹⁹ Neste caso, de acordo coas regras de Said Ali para a posición en coordinacións, que xa vimos más arriba non sempre se cumpren, o primeiro pronome sofre unha “influéncia regressiva dos demás infinitivos” (Ali, 39).

²⁰ “É regra no português atual: o infinitivo (impessoal ou pessoal) regido de *por* conserva pospostas as formas acusativas *o, a, os, as: forcejei POR IRRITÁ-LO* (e não: *forcejei PELO IRRITAR*); *fugiram POR VEREM-NA perdida* ou ainda em CAMILO: *Umas vezes POR APERTAL-A de mais; outras POR ATORDOAL-A com os balanços*” (Ali, 40). Non parece contempla-la posibilidade de mante-la secuencia sen grafa-la contracción, e atribúe a “afectaçāo ou pedantismo” “belezas” como algunos exemplos de próclise tomados dos xornais (todos coa preposición e o pronome contraídos). A anteposición só lle parece válida se se interpón *mais, não* ou outra forma entre preposición e pronome (Ali, 41). Bechara insiste na mesma liña: “neste assunto de combinacións de preposición, o português moderno desprezou certos giros que –embora também contrários à lógica da gramática– foram estimados dos antigos e ainda hoje puristas aplaudem. Interessa-nos agora aquela em que se combinava a preposición *por* (antigo *per*) com os pronomes *o, a, os, as*, em función de objeto directo: *Esforcei-me pelo convencer*, hoje desbandado por: *Esforcei-me por convencê-lo* (ou *para convencê-lo*). Apesar de exemplos de autores modernos (RUI BARBOSA entre êles) e do voto de MÁRIO BARRETO (*Novos Estudos*, 2^a ed., cap. VII, págs. 111-125), concordo com o parecer do mestre SAID ALI (*Revista Americana*, II, 4, pág. 160): “A contracção de *por* e antigo *per* com as formas pronominais *o, a, os, as*, pertence ao número das formas arcaicas, de que se encontram ainda restos na linguagem popular de Portugal. É imprópria da linguagem culta de hoje, e se ocorre –e que é muitíssimo raro– em algum escritor moderno, deixa-nos a impressão de um estilo afetado. Não provam exemplos dessa espécie o uso geral, nem podem servir de norma para o falar correto” (Bechara, 225; e remite en nota para Said Ali e Solidônio Leite).

En galego obsérvase tamén que unhas preposicións acollen con maior frecuencia ca outras o pronomo tras si, pero, a diferenzia do portugués, ningunha o rexeita totalmente: “marchei para a casa ó *me decatar* da hora que era”, “E veña, todos *a lle decir* que callase”, “inda me deu mil quinientas pesetas *pola ‘nterrar*” (Roux, 42)²¹. Segundo o noso corpus, a frecuencia é a seguinte: relativamente frecuente, en orde descendente, con *a poder de*, *en vez de*, *por*, *sen* e *para*; en crecente menor medida con *antes de*, *de* e *despois de*; e francamente inusual con *a*, *a punto de*, *a base de*, *ata*, *co fin de*, *con*, *en*, *en lugar de*, *preto de* e ó. As únicas restriccións do galego danse entre determinadas preposicións e determinados pronomes: *a* e ó non aceptan nunca o pronomo acusativo de terceira persoa, pero si os restantes²²; e das tres preposicións que rematan en nasal, *con* e *en* prefieren a énclide, especialmente do pronomo acusativo, sen dúbida para evita-los problemas morfonolóxicos que se ocasionan na outra posición²³.

3.1.4. Segundo Said Ali, en portugués todos optan pola próclise cando se debe situar unha secuencia de pronomes –coma no caso do infinitivo conjugado “para evitar a formação de grupos exígratários esdrúxulos” (Ali, 40)–, e nós só rexistramos exemplos que confirmen esta norma: “O medo *de se me ir* o tempo sem ter apanhado o assassino” (Zimler, UCL, 221), “pois se esforçou extraordinariamente *por se lhes dedicar*” (Bessa, CI, 177). En galego non opera ningunha regra semellante, nin co pronomo nin coa segunda forma do artigo: “con todo aquel providencial botín *pa entregárllelo* a súa muller” (Poncelas, 138), “*a atacárselle* leña (Ribeira); “Logho o que ghozaba a Maruja do Correo *a faérno-los bostidos* prós bailes” (Goián, 219).

3.1.5. As dúas linguas actúan tamén de maneira diferente cando se intercalan elementos entre a preposición e o infinitivo. Consonte o que ocorre na coordinación (§ 1.1.2.), o portugués mantén o pronomo anteposto na práctica totalidade das moitísimas ocasións en que distancia o nexo do infinitivo, mesmo estando obrigado a realiza-las correspondentes pausas; en cambio en galego non se antepón o pronomo se hai algún elemento intercalado entre o nexo e o verbo, o que non é habitual:

PORTUGUÉS	GALEGO
Deixa-lhe espacio <i>para, hoje, se apresentar</i> ao lado de outra moção (<i>Público</i> , 30-03-96, 5).	Nós somos quen <i>pra defendernos e pra</i> , as nosas posturas, <i>poñelas</i> eí sobre o tapete” (Vilasante, 322).
A hipótese <i>de o homem-forte do Porto se “passar”</i> para Santana Lopes aterrorizava os apoiantes da candidatura (<i>Público</i> , 30-03-96, 4).	<i>Despois da miña muller darrilles o café</i> (Asturias, 438).

²¹ Na lingua oral é normal a contracción de *por* co pronomo acusativo, coma na lingua antiga, mais non se representa na escrita, en grande parte por calco da grafía portuguesa moderna.

²² Na nosa opinión, por problemas morfonolóxicos. Tanto a secuencia *a o facer* coma ó *o facer* levarían indefectiblemente á pronuncia [ɔ fa'θer], polo que se confundirían con ó *facer*, construción moi frecuente e de significado distinto. Partindo dunha situación semellante á do galego moderno, que pregou os pronomes femininos e plurais ás esixencias do masculino singular, o portugués xeneralizou a énclide ós restantes pronomes.

²³ *Con o decir* [koŋoðiθiɾ], *[koðiθiɾ], *[konoðiθiɾ]; *en o decir* [ẽŋoðiθiɾ], [noðiθiɾ], [enoðiθiɾ]; *sen o decir* [señoðiθiɾ], [senoðiθiɾ].

PORTUGUÉS	GALEGO
<i>Da gente se babar!</i> (Eça, CPA, 28).	<i>E para cando morre un difunto poñerñé alí</i> (Cambados).
Saimos antes <i>de as súplicas da minha família se tornarem em choradeiras</i> (Zimler, UCL, 254).	<i>E sen case darme conta, vinme dentro do lago</i> (Vila-nova de Arousa).
Ou seria <i>por já o saber?</i> (Zimler, UCL, 162).	Non, esto <i>pa depois amplialo</i> (<i>Compostela</i> , 118).
<i>Para depois os comercializar</i> (<i>Público</i> , 30-03-96, 15).	De secarmos un día un pulpo <i>pra despous asalo</i> (Ribreira).

O galego só pode optar pola próclise en casos de interpolación, coma en “antes *de me eu casar*” (Rodeiro).

3.1.6. Se o infinitivo está substantivado o pronomé sitúase obligatoriamente enclítico (§ 1.1.3; Ali, 37): “excitado *com o ver-se* aninhado entre as pernas de alguma criada” (Zimler, UCL, 244); “camelouno *con aquel escoitalo* con ollos regalados”.

3.2. Predicados negativos

A combinatoria dos comportamentos descritos ata agora, segundo os cales o portugués prefire a próclise nos contextos de preposición máis infinitivo invariable e opta sistematicamente por esta posición nos predicados negativos –nas mesmas construccóns, co infinitivo flexionado esa é a única posición posible–, conduce inevitablemente a un uso constante da posición proclítica nas secuencias en que se suman os dous factores²⁴. Ó se introduci-la negación entre a preposición e o verbo, desaparece o impedimento para que o pronomé vaia proclítico se a preposición é *a*²⁵. Por parte do galego, este é o único esquema en que segue sendo maioritaria a próclise do pronomé (58,82% na lingua espontánea, sen ter en conta os datos atribuíbles ó discurso repetido):

PORTUGUÉS	GALEGO
Apesar <i>de não lhe agradar muito a minha amizade</i> (Zimler, UCL, 91).	era como facía para andar, <i>para non me lixar</i> (Veiga-O Carballiño).
<i>para não se entorpecerem</i> (Bessa, CI, 132).	foiche todo <i>por non o venderen a tempo</i>
--	<i>pa non mancharse na lama</i> (Sagra-O Carballiño).
--	é <i>por non desfacérense de canto teñen</i> .
de rosto voltado, <i>para se não denunciar pelas pálpebras que tremiam</i> (Bessa, CI, 61).	O crego vendeu a besta / <i>por lle non da-la cebada</i> (<i>Cantigueiro</i> , 116).

As dúas linguas aceptan a interpolación do adverbio de negación entre o nexo e o pronomé átono, se ben nos respectivos estándares son cada vez menos frecuentes. E, coma en casos anteriores, a próclise en portugués mantense cando se distancia o nexo

²⁴ Barreto cita algúns exemplos de excepción, case todos, unha vez máis, de M. Bernardez (Barreto, 128 n.). Os restantes autores dan a próclise como obrigada e no noso corpus non hai exemplos que contradigan a norma.

²⁵ “Cette action de la négation peut arriver à faire précéder un infinitif par un pronom, même après la préposition *a*: Que Deus continuasse a não lhe trazer filhos (Ferreira de Castro: *Terra fria* 72)” (Sten, 56, n. 4).

do infinitivo: “a hipótese de o STJ não a aplicar” (*Público*, 30-03-96, 7), “a ponto de nunca se sentar ao pé dele no chá, e de nem mesmo lhe oferecer bolos (*Eça, CPA*, 339).

4. OUTROS NEXOS OU PRONOMES INTERROGATIVO-EXCLAMATIVOS + INFINITIVO

4.1. Predicados afirmativos

O dito sobre as preposicións é extensible a outros nexos, en galego só subordinantes: os relativos –preferentemente como introductores de oracións completivas e interrogativas indirectas– e maila convención completa *se*²⁶; tamén alcanza ás oracións con modalidade interrogativa (directa) ou exclamativa introducidas por *que, quen, cal, onde, como, cando* ou *canto/canta/cantos/cantas*. A situación parece semellante en portugués, mais non sempre puidemos corroborar debidamente noticias dispersas, e por veces non coincidentes, sobre algúns comportamentos que o desviarián dunha posible norma común.

Os testemuños, directos ou indirectos, que podemos achegar de nexos que aceptan a próclise –en galego ou en portugués, segundo se indique–, son os seguintes:

NEXOS	PORTUGUÉS	GALEGO
QUAL / CAL	Eu bem sei <i>qual lhes</i> comprar!	¿Cal lles regalar ós netos? Nunca dubidei sobre <i>cal lles</i> ofrecer primeiro.
COMO	Eu bem sabia <i>como me</i> defender.	Eu non sabía <i>como me</i> poñer. Non sabía <i>como me</i> poñer (Cambados).
ONDE	Aqui tens... <i>onde te</i> acolher (Bernárdez, apud Figueiredo, 235).	Tendes cine, tendes discoteca, tendes <i>onde vos</i> divertir onde queirades (Arnoia).
QUANDO / CANDO ²⁷		Non sabe <i>cando volo</i> dicir.
QUANTO / CANTO	Não sabe <i>quanto me</i> cobrar pelo servizo.	Aínda non decidiu <i>canto lles</i> pedir polo piso.
QUE (subst.)	Perguntou-me se não tinha nada que lhe dizer. Pois saiba que tenho <i>que lhe mandar</i> (Cabral, <i>CCA</i> , 180). Já não havia por aí coelhos bravos e ele tinha que ter <i>com que o</i> treinar (Sharpe, <i>HC</i> , 9). Perguntou ela, antes mesmo <i>que lhe passar</i> as facas (Cabral, <i>CCA</i> , 12) ²⁸ .	Tedes ben <i>con que lles</i> pagare! (<i>Ancares</i> , 267).

²⁶ Cómpre chamámolo-la atención sobre o feito de que a complementación con oracións interrogativas indirectas e completivas con *se* está restrinxida ós mesmos verbos.

²⁷ “Afirmar-se-á por exemplo que as conjunções *se, quando* e, até certo punto, *que e ou*, pedem o pronomé antes do verbo; mas isso tem seus límites em se tratando de gerúndio e infinitivo” (Ali, 36).

²⁸ Figueiredo atopa na obra de Bernárdez este exemplo que non lle parece aceptable: “sem achar de que admirar-se”: “[...] incontestavelmente há ali desvio da práctica modelar. Um desvio porém, entre setenta e um exemplos de exacta colocación de pronomes pessoais, é culpa tão venial, que quase não merece registo” (Figueiredo, 219).

NEXOS	PORTUGUÉS	GALEGO
QUE (adv.)	A rapariga olhava para Jacinto sem mais <i>que lhe</i> dizer (Cabral, CCA, 134). Desejo encontrá-la só, porque tenho muito <i>que lhe falar</i> (Eça, CPA, 166). Mais argumentos <i>com que lhe rebater</i> a disposição (Cabral, CCA, 273). Tinha alguns problemas de adolescência para enfrentar ou <i>com que se entreter</i> (Sharpe, HC, 8). Eu, se quiser mamar, tenho muita <i>teta a que me agarrar</i> (Cabral, CCA, 123).	Pero tu non téis bacas <i>que lles</i> botar erba ia eu si (Ancares, 264). Pois non teño outro consello <i>que che dar</i> (Roux, 83). Non teño máis <i>que che decir</i> (Cotobade). Nin eu teño máis <i>que che dar / nin ti más que me pedir</i> (cánt. pop.).
QUEM / QUEN	Timothy não tinha ninguém <i>para quem se voltar</i> quando se agravaram os seus problemas (Sharpe, HC, 16). Não conheço ninguém <i>com quem o discutir</i> .	Es sóbrame a <i>quen-a vender</i> (Begonte, 108). Alí xa non hai naide a <i>quen lle vender nada</i> (Guitiriz). Eu non tiña <i>con quen me divertir</i> (O Carbaliño). E hai menos <i>a quén o dar</i> (Poncelas, 161).
SE		Eu non sei <i>si che lebar-o pan á aira</i> (Roux, 28).
SENÃO/ SENÓN	Que posso fazer pelos meus peccados <i>senão os humildemente confessar e lamentar?</i> (Freitas, apud Silveira, 127) ²⁹ .	

Todos eles admiten tamén a énlise, ó que parece posición única ou habitual tras outros semellantes, coma os comparativos, e tralos non subordinantes:

NEXOS	PORTUGUÉS	GALEGO
CA	(non existe).	se se dera cosechado algo, mellor <i>ca compralo era</i> (Lalín). el non tuvo máis recursos <i>ca baterse de bruzos</i> (Coristanco). E non teis máis <i>cā curarlli</i> a estes tres libros (Roux, 34). porque non nos facía máis <i>ca falarnos</i> dos mortos, da compañía, das meigas (Moraña).

²⁹ Manifestamos serias dúbidas de que o exemplo responda a unha posibilidade do estándar portugués actual. Xa Silveira o transcribe co comentario de que non lle parece recomendable a construción (Silveira, 214), aínda que noutro lugar afirma que “Ha dificuldade, por exemplo, em saber si a conjunção *senão* attrahe ou repelle a variação pronominal com o verbo no infinito”; en galego a próclise con *senón* nunca é posible. Tampouco exercen influencia outros nexos semellantes: “Conjunções coordenativas, de cuja acción sobre o pronome servindo de objeto a uma forma verbal finita, sempre há alguma cousa que dizer –segundo se mostrará em seu lugar– nenhum influxo exercem sobre o régimen das formas infinitas. Nem fica exceptuada a partícula *ou*, a qual a possuir fóra tão grande, como alguns lhe atribuem, viria aquí operar maravilhas, subvertendo o que está fixado em puríssimos dizeres lusitanos: [...] *E o modo... he não lho dando, OU PRIVANDO-OS delle* (VIEIRA, Serm., 2, 455), OU *Ocupando-os ou repartindo-os* (VIEIRA, ib., 1, 117)” (Ali, 42). Para a próclise tras *ou* coas formas finitas en portugués, véxase Ali, 44-45 e Figueiredo, 297-298; para o galego, véxase Álvarez *et alii*, 194.

NEXOS	PORTUGUÉS	GALEGO
COMA	(non existe).	Nunca é tan duro oírelo contar <i>coma vírelo</i> . Custa tanto amañar unha casa vella <i>coma facela</i> nova.
QUAL / CAL	Sim, <i>qual oferecer-lhes?</i>	¿ <i>Cal regalarles</i> ós netos? Non dubidaba en <i>cal ofrecerles</i> primeiro.
COMO	Pois eu anseio por te exprimir todo o fogo que me abrasa, bem <i>como falar-te</i> de coisas importantes (Eça, <i>CDA</i> , 167). Tanto vale perdoar a alguém uma dívida <i>como dar-lhe</i> dinheiro para pagar (<i>Público</i> , 6-06-96, 44). Não via <i>como ignorá-lo</i> (Cabral, <i>CCA</i> , 176).	Cousas así de primeira necesidá, <i>como pedirlles</i> vez pó médico (O Carballiño). Non sabemos praticamente nin <i>como defendernos</i> dela (Guntín). Se che digo iso é <i>como descubrircho</i> todo. ¿ <i>Como crerlle</i> o que che di agora?
ONDE	Arte! Arte! <i>Onde buscar-te, onde arrancar-te</i> sentidos, onde [...]? (Bessa, <i>CI</i> , 89). Buscando um nicho <i>onde encolher-se</i> (Bessa, <i>CI</i> , 132). Não sabíamos até <i>onde acompanhá-los</i> .	Daquela non había <i>onde ganalo</i> (<i>Compostela</i> , 101). Procuraban de ber <i>onde pasalo</i> xunto car mozas (<i>Goián</i> , 205). Purque nun abía outro sítio <i>unde botalos</i> (<i>Oscos</i> , 506). Non teñen <i>donde poñerse</i> á sombra (Baralla). Non había por <i>onde collerme</i> (Vilalba).
QUANDO/CANDO	Não soube <i>quando abandoná-lo</i> .	Non soubo <i>cando dicirvolo</i> .
QUANTO/CANTO	Não sei <i>quanto pagar-lhe</i> .	Aínda non decidiu <i>cantos enviarllles</i>
QUE (conx.)	Olha <i>que perdoar-lhe</i> a dívida!!!	¡Mira <i>que deixarlle</i> o coche!
QUE (subst.)	<i>De que</i> espantar-se a gente? (Figueiredo, 294). <i>Para qué dar-lhe</i> esse suporte ritual [...]? (Cabral, <i>CCA</i> , 205). <i>Porqué escolher-me a mim</i> , de todos os infelizes pecadores que há? (Sharpe, <i>HC</i> , 51) ³⁰ .	Non teño <i>con que mantélo</i> (<i>Ancares</i> , 267). ¡Ai!, inda non había <i>con que sacalos</i> (Mesía). Per' eu nunca teño <i>con que paharl'</i> estes fabores (Roux, 28). Como non atopaba <i>con qué mecelas</i> (Poncelas, 135). Non sabían <i>que nombre poñerñe</i> (Cambados).

³⁰ A propósito do ex. “Mas *porque* afadigar-me em condenar...” (Latino), Figueiredo comenta: “Parece que o verbo pronominal, no modo infinitivo, prejudica um pouco a atracção, que se dá normalmente entre o respectivo pronomé e a partícula atractiva, que na mesma posición o precede. Assim, diz-se: –“*De que* espantar-se a gente?” –“*Porque* affligirmo-nos por tão pouco?” –“*Porque* afadigar-me em condenar?”. A ênfase destas interrogações, realçando, na intención e na entoación, a conjunção causal, afroixa o laço entre esta e o pronomé posposto ao verbo. Os gramáticos verán se não é procedente esta exegese” (Figueiredo, 294). Advírtase que nun dos seus exemplos o infinitivo está conxugado, o que non empece que o pronomé via enclítico.

NEXOS	PORTUGUÉS	GALEGO
QUE (advx.)	Tenho muito <i>que falar-lhe</i> , pai (Fonseca, SV, 143). Um aposento <i>em que recolher-me</i> (Mello, apud Silveira, 46). Roupa <i>com que vestir-se</i> toda a Europa (Durão, apud Silveira 46).	Os rapaciños aora, e verdá, ten moitas gracias <i>que darlle</i> a seus pais (Rois). Que n' abía outra cousa <i>en que traelo</i> (Begonte, 131). Non hai outra cousa <i>en que divertirse</i> (Ourol).
QUE (comp.)	A fidalga não podia mais do <i>que puxá-lo</i> a si e suspirar (Cabral, CCA, 283) ³¹ . Fora mais fácil dizê-lo <i>que fazêlo</i> (Sharpe, UMP, 60).	Cubríanos más comprallas feitas <i>que faellas</i> (Asturias, 514). Non queda mais que facer <i>que da(r)lles</i> úa boa bebiceilla (Ancares, 265). No-me quedou máis remedio <i>que dedicarme</i> a todo (Noia).
QUEM / QUEN	<i>A quem dirigir-se</i> em caso de incêndio?	Que case non hai <i>a quen vendelas</i> (Asturias, 450). Pois non ai un que lla..., <i>a quen benderlla</i> (Vilasante, 334).
SE		[Non sabía] <i>se darll'</i> unha misa (Vilasante, 284).
SENÃO / SENÓN	até que João Relógio não tem remédio <i>senão levantar-se</i> e ir para outro lado (Cabral, CCA, 150).	Non queríamos facerlle mal, <i>senón asustalo</i> un pouquiño.

4.2. Predicados negativos

Se o nexo non é prepositivo, o portugués non mantén a obriga da próclise: “E apelar também, *porque não confessá-lo*, para a generosidade de que constantemente dá provas” (Cabral, CCA, 320)³². En galego son possibles tanto “e tamén *por que non decilo*” (Ramirás), coma “e tamén *por que non o dicir*”.

³¹ Silveira consigna varios exemplos de próclise, relativamente antigos, mais na súa opinión esa orde non ten xustificación: “porque antes perderia quanto tinha *que o fazer*” (Jorge F. de Vasconcellos). A súa formulación non deixa lugar a dúbidas: “A conjunção *que* repelle o pronomé si vem á frente das palabras *mais*, *antes*, *melhor*, *maior*, etc., e o verbo está no modo infinitivo” (Silveira, 200). Nos restantes exemplos que aduce advírtese que se mantén regularmente a énclise áinda que o infinitivo estea conxugado: “julgando que dali a lhe pôrem as mãos não ha mais *que acharem-no* presente” (Bernardo de Brito), “e eu nam quero de vós mais *que perdoardes-me*” (Jorge F. de Vasconcellos), “he o mesmo *que fazel-as* estimábeis” (Ramos), “Que não deseja mais *que agasalhar-te*” (Camões). O autor procura unha explicación a este comportamento para facelo congruente co resto da descripción, e remata condenando catro exemplos de próclise de ilustres devanceiros (Silveira, 202-203).

³² Segundo Silveira, en portugués non significan o mesmo *Por quê não o confessar?* e *Por quê não confessalo?* (véxase nota 5). Falantes portugueses e galegos consultados coinciden en percibiren, en primeira instancia, o significado de ‘oír en confesión’ cando o pronomé é proclítico e o de ‘declarar’ se o pronomé está enclítico, pero todos admiten que ámbalas secuencias poden ter tamén o outro significado. En consecuencia, todos coinciden en que neste exemplo, non sendo sacerdotes, eles usarían con maior frecuencia o pronomé enclítico.

5. NEXO + XERUNDIO

5.1. Predicados afirmativos

En portugués é obligatoria a próclise “com o gerúndio regido da preposición *em*” (Cunha/Cintra, 312)³³: “*em se tirando* o outro, então já pode entrar” (Cabral, *CCA*, 247). En galego moderno a construción é pouco usual e anticuada; nela caben as dúas posicións, quizais con certa preferencia para a próclise, como opción máis conservadora: “*em se lhe dando confiança!*” (Eça, *CPA*, 97”); “*en llo pagando seu pai...*” ou “*en pagándollo seu pai...*”.

Con outros nexos que poden obrigar a antepoñe-lo pronomé ás formas finitas, o portugués manteño enclítico, única posición correcta en galego:

Bateu algumas teclas, *como experimentando-lhes* a afinação (Bessa, *CI*, 12).

Sentados defronte um do outro, em hirta compostura, *como que ignorando-se* (Cabral, *CCA*, 75).

Ora suplicando, *ora chamando-lhe* cobarde, espírito conformado, vencido, *ora apresentando-se* a si mesma como vítima da sua deserção (Bessa, *CI*, 41)³⁴.

Às veces levava à boca essas diminutas feridas, sugando-as *ou soprando-as* (Bessa, *CI*, 146).

Pois fazendo-se turbulento podía parecer a si próprio menos absurdo (Bessa, *CI*, 143)³⁵.

5.2. Predicados negativos

As posibilidades de posición son as derivadas das regras anteriores: en portugués, *em não me ouvindo* ou *em me não ouvindo*; en galego, *en cho non querendo* ou *en non cho querendo*, ?*en non queréndocho*.

6. CONCLUSIÓNS

Hai unha serie de comportamentos que son comúns ás dúas linguas: a) a posición normal do pronomé é a énclise ó infinitivo e ó xerundio, incluso en situacóns en que con

³³ Textualmente, Cunha e Cintra din que é “preferida a próclise”, pero en ningún dos outros casos que introducen debaixo cabe outra posición, polo que hai que supor que neste ocorre o mesmo. Outros autores confirmán esta obligatoriedade (Bechara, 238; Teyssier, 122; Brito, 239). Silveira móstrase igualmente categórico, mais anota un exemplo co “pronomé emphaticamente posposto ao particípio” (Silveira, 131-132). No portugués do Brasil a construción non se usa (Silveira, 133).

³⁴ En portugués, se non complementase un xerundio, o pronomé iría proclítico: “E ele passou a injuriar as sombras que, acima de si, *ora se distendiam, ora se aglomeravam*” (Bessa, *CI*, 45).

³⁵ En portugués, o pronomé sitúase normalmente proclítico tras *pois*: “ocupou-o durante algum tempo, pois se esforçou extraordinariamente” (Bessa, *CI*, 177). Vid. Figueiredo, 299; Silveira consigna a énclise con diferente significado (Silveira, 198).

outras formas verbais sería obrigada ou posible a próclise; b) a relación de construccóns en que se dá a orde marcada é basicamente igual nas dúas linguas e en ningunha delas coincidente coa que se pode establecer para as formas finitas; c) nas mesmas construccóns en que se dá a orde marcada é admisible, en maior ou menor grao segundo os casos e a lingua, a posición enclítica.

Con distintos graos de obriga ou de constancia, dependendo da construcción e da lingua, a orde marcada dáse en predicados negativos –port. *não a interromperem / nem libertar-se*; gal. *non a interromper, non interrompela / iso nin falalo, (nin o falar)*–, en oracións introducidas por unha preposición –port. *de a interromperem*, de a interromper; gal. *de a interromperen, de interrompérena, de a interromper, de interrompela*– e en oracións introducidas por outros nexos conxuntivos e pronominais ou polos pronomes interrogativo-exclamativos –port. *tenho muito que lhe falar*; gal. *¿como llelo decir ós nenos?, non teño con que lle pagar*.

En galego téndese a xeneraliza-la posición enclítica como a propia do pronomo con infinitivo e xerundio en calquera construcción. Por iso, áinda que o pronomo pode pasar para a próclise nas construccóns negativas (*non o facer, non o querendo*) ou en oracións introducidas por preposición (*para cho mandar*), pola conxunción completiva *se* (*non sabe se o facer*) e polos pronomes relativos e interrogativo-exclamativos (*xa tes a quien llo dicir, ¿a cal llo dicir primeiro?*), óptase na maior parte dos casos por mantelo enclítico, cada vez con maior frecuencia; e cando hai algún factor que distancia ou interrompe a secuencia negación + infinitivo ou nexo + infinitivo, o pronomo manteñese regularmente na énclice (*e despois ter que o sachar e recollelo..., sen case darmecuenta*). Por outra banda, o paso á posición marcada está regulado por regras máis simples cás portuguesas, pois contémplanse menos casos de excepción: non se ten en conta que o infinitivo estea conxugado ou non (*non o faceren, non facéreno; non o facer, non facelo; por llo faceren, por facéronllo; por llo facer, por facerllo*) e tódalas preposiciones admiten a orde nexo + pronomo + infinitivo (*Éranche moitos a lle dici-lo mesmo; Ó me diciren así, asustábanme*). As únicas restriccóns á concorrenza teñen motivación fonotáctica: **a o dicir, *ó o dicir*.

O portugués manteñ unha separación máis nida entre os contextos de próclise, como posición marcada, e os de énclice, de tal xeito que a posición anteverbal non só é no seu conxunto moito máis frecuente ca en galego, senón que hai construccóns nas que se considera obrigada: predicados negativos con *não* (*não o dizer, não lho dizendo*), nexo + infinitivo conxugado (*por lho dizerem*), nexo + xerundio (*em lho dizendo*). Nas construccóns marcadas en que é admisible a énclice, esta é usada con frecuencias moito máis baixas cás galegas, pois prefírese sen dúbida *para lho dizer a para dizer-lho*; con todo, en portugués danse algunas incompatibilidades ou reservas entre algunas preposiciones e a próclise dos pronomes, inexistentes en galego: **a lhe dizer, ?ao me dizer*. En compensación, presenta estructuras marcadas en que o pronomo vai proclítico ó xerundio en predicados afirmativos, posición imposible en galego (*sempre se mexendo*).

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Ali: Manuel Said Ali (1966⁶ [1908]): “Colocação dos Pronomes Pessoais Regidos de Infinitivo ou Gerúndio”, en *Dificuldades da Língua Portuguesa. Estudos e Observações*, Rio de Janeiro: Livraria Acadêmica.
- Álvarez *et alii*: Rosario Álvarez / Xosé Luís Regueira / Henrique Monteagudo (1995⁶ [1986]): *Gramática Galega*, Vigo: Galaxia.
- Álvarez: Rosario Álvarez Blanco (1980): *O pronome persoal galego*, Tese de Doutoramento, Univ. de Santiago de Compostela (inédita).
- Ancares: José Ramón Fernández González (1978): *Etnografía del Valle de Ancares*, Anejo 10 de *Verba, Anuario Gallego de Filología*, Santiago de Compostela: Univ. de Santiago de Compostela.
- Asturias: Xoán Babarro González (1993): *Galego de Asturias. Delimitación, caracterización e situación sociolingüística*, Tese de doutoramento, Univ. de Santiago de Compostela (inédita).
- Barreto: Mário Barreto (1980³ [1911]): “Pronomes pessoais complementos nas locuções verbais formadas com o gerúndio”, in *Novos estudos da língua portuguesa*, Rio de Janeiro: Presença.
- Begonte: Xosé Graña Núñez (1983): *Contribución ó estudio da dialectoloxía galega: Begonte (Lugo)*, Tese de licenciatura, Fac. de Filoloxía, Univ. de Santiago de Compostela (inédita).
- Bessa, *Cl*: Agustina Bessa Luis (1984⁴ [1951-1953]): *Contos impopulares*, Lisboa: Guimarães & Cª.
- Branquinho, *B*: Branquinho da Fonseca (1972⁶ [1942]), *O Barão*, Lisboa: Portugalia.
- Brito: Ana Maria Brito (1994): “Portugiesisch Morphosyntax / Morfo-sintaxe”, in *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, vol. vi, 2, 233-240.
- Cabral, *CCA*: A. M. Pires Cabral (1992): *Crónica da casa ardida. Romance*, Lisboa: Notícias.
- Cantigueiro: Xoaquín Lorenzo Fernández (1973): *Cantigueiro popular da Limia Baixa*, Vigo: Galaxia.
- Compostela: Francisco Dubert García (1993): *Aproximación á fala da comarca compostelá: fonética, fonoloxía e morfosintaxe*, Tese de licenciatura, Univ. de Santiago de Compostela (inédita).
- Cunha/Cintra: Celso Cunha / Luís F. Lindley Cintra (1984): *Nova Gramática do Português Contemporâneo*, Lisboa: João Sá da Costa.
- Chang, *CS*: Jung Chang (1996⁶): *Cisnes selvagens. Três filhas da China* [Trad. Mário Dias Correia], Lisboa: Quetzal.
- Dunn: Joseph Dunn (1928): *A Grammar of the Portuguese Language*, Washington: National Capital Press.
- Eça, *CPA*: José Maria Eça de Queiroz (s. d. [1880]): *O crime do Padre Amaro*, Lisboa: Livros do Brasil (de acordo coa ed. de 1880).
- Figueiredo: Cândido de Figueiredo (1909): *O problema da colocação dos pronomes (suplemento ás gramáticas portuguésas)*, Lisboa: Livraria Classica Editora de A. M. Teixeira & Cta.
- Fonseca, *SV*: Manuel da Fonseca (1994¹⁶ [1958]): *Seara de Vento*, Lisboa: Caminho.
- Goián: Helena Pousa Ortega (1987): *A fala de Goián. Estudio descriptivo*, Tese de licenciatura, Fac. de Filoloxía, Univ. de Santiago de Compostela (inédita).
- Gonçalves: Anabela Gonçalves (1995): “Aspectos da Sintaxe dos Verbos Auxiliares do Português Europeu”, in A. Golçalves *et alii*, *Quatro Estudos em Sintaxe do Português. Uma abordagem segundo a teoria dos princípios e parâmetros*, Lisboa: Colibri.
- Hundertmarck: Maria Teresa Hundertmarck-Santos Martins (1982): *Portugiesische Grammatik*, Tübingen: Niemeyer.

- Mateus *et aliae*: Mª Helena Mira Mateus / Ana María Brito / Inês Silva Duarte / Isabel Hub Faria (1983): *Gramática da Língua Portuguesa. Elementos para a descrição da estructura, funcionamento e uso do portugués actual*, Coimbra: Livraria Almedina.
- Maurer: Theodoro Henrique Maurer Jr. (1968): *O infinito flexionado português (estudo histórico-descritivo)*, São Paulo: Editora Nacional-Editôra da USP.
- Oscos: Dámaso Alonso (1972): “Narraciones orales gallego-asturianas (San Martín de Oscos)”, *Obras Completas. I. Estudios Lingüísticos Peninsulares*, Madrid, Gredos, 495-521.
- Poncelas: Aquilino Poncelas Abella (1987): *Estorias e contos dos Ancares / Historias y cuentos de los Ancares (bilingüe)*, Ponferrada: Imp. Peñalva.
- Público: Os números do xornal *O Público* correspondentes ós sábados dos meses marzo-xuño de 1996.
- RAG/ILG: Real Academia Galega / Instituto da Lingua Galega (1995¹² [1982]), *Normas ortográficas e morfológicas do idioma galego*, Vigo.
- Roux: Martine Roux (1982): *Fala o fistor e faise o día. Algúns aspectos da tradición oral galega na parroquia do Cebreiro*, Sada-A Coruña: Ediciós do Castro.
- Sada: Mª Carme Ríos Panisse: “Vida mariñeira de Sada. Contribución pra un estudio lingüístico”, en *Verba*, 1, 181-232.
- Sharpe, HC: Tom Sharpe (1995): *Herança Colonial* [Trad. Pedro Queirós Parreira], Lisboa: Teorema.
- Sharpe, UMP: Tom Sharpe: *Uma mancha na paisagem* [Trad. Pedro Silva Ramos], Lisboa: Teorema..
- Silveira: Agenor Silveira (1919): *Collocação dos pronomes (Regras e notas explicativas)*, Santos: Instituto D. Escholastica Rosa.
- Sten: Holger Sten (1944): *Les particularités de la langue portugaise*, Copenhague: Einar Munksgaard.
- Teyssier: Paul Teyssier (1989): *Manual de língua portuguesa (Portugal-Brasil)*, Coimbra: Coimbra Editora.
- Valledor: Celso Muñiz (1976): *El habla del Valledor. Estudio descriptivo del gallego asturiano de Allande (Asturias-España)*, Akademische Pers, Amsterdam.
- Vilasante: Xosé Carlos Quiroga Díaz (1986): *Toponimia e caracterización lingüística da parroquia de Vilasante*, Tese de licenciatura, Facultade de Filoloxía, Univ. de Santiago de Compostela (inédita).
- Zimler, UCL: Richard Zimler (1996): *O último cabalista de Lisboa* [Trad. José Lima], Lisboa: Quetzal.